

SƏNƏDLƏRİN BIBLIOQRAFİK TƏSVİRİNDƏ MÜASİR TƏSVİR QAYDALARININ TƏTBİQİ

1-ci məqalə

XXI əsrdə informasiya axını sürətlə artır, yeni-yeni texniki imkanlar meydana çıxır. İnformasiyanın əldə edilməsi, onun vaxtında öz oxucularına çatdırılması müasir kitabxanaların qarşısında duran mühüm vəzifələrdən biridir. Oxucu marağını dərinəndən öyrənmək, onların tələblərinə vaxtında cavab vermək, alınmış yeni ədəbiyyatı və eləcə də fonda olan sənədləri oxuculara vaxtında çatdırmaq kitabxanaşünaslıq elminin qarşısında duran əsas məsələlərdən biridir. Müasir şəraitdə ölkəmizdə elmi-texniki tərəqqi, sosial iqtisadi inkişaf, ideoloji və tərbiyə işinin səviyyəsinin yüksəldilməsi mütəxəssislərə verilən informasiya təminatından çox asılıdır.

Hazırkı dövrdə kitabxanaların işində oxucuya xidmət sahəsində yeniləşmə baş verir. «Bu yeniləşmə əsasən kitabxana proseslərinin avtomatlaşdırılması, kitabxana işinə hesablayıcı texnikanın, kompüterlərin daha sürətlə daxil olmasıdır. Həmçinin müasir kitabxanalarda texnikanın sürətlə tətbiqi ilə əlaqədar onların fondunda çap materialları ilə yanaşı çap edilməyən audiovizual, filmlər, slaydlar, səsyazmaları, həmçinin maşınla oxunan fakslar, maqnit lentlərinə köçürülmüş digər materiallar daxil olmağa başladı ki, bunları da hesablayıcı texnika olmadan emal etmək mümkün deyildir» [5, s.18]

Kitabxanalarda mühafizə edilən çap əsərləri və digər sənədlər müstəsna qiymətə malik informasiya sərvətidir. Lakin kitabxana fondlarının yaradılması kitabxana işinin əsasını təşkil etsə də, hələ onun sosial-ictimai rolunu müəyyən etmir. Kitabxana işinin əsl səmərəlilik meyarı kitabların və müxtəlif informasiya daşıyıcılarının cəmiyyətdə nə qədər fəal istifadə edilməsi ilə ölçülür. Azərbaycan respublikasının kitabxana işi haqqında qanununda deyilir: «Kitabxana fəaliyyəti – oxucuların sərbəst surətdə informasiya almaq hüququnu təmin etmək, onların kitablara, dövrü nəşrlərə və kitabxana fondunu təşkil edən digər sənədlərə olan tələbatını ödəmək məqsədilə həyata keçirilən fəaliyyətdir» [6].

Müasir dövrdə Azərbaycanda demokratik hüquqi dövlətin yaradılması, şəraitində geniş əhali kütlələrinin yeni sosial-iqtisadi, elmi-

texniki və texnoloji ədəbiyyata marağı artır. Buradan da çap əsərlərindən istifadə etməyin əsas bazası kimi kitabxanaların rolunu artırmaq, onların biblioqrafik-məlumat və elmi informasiya fəaliyyətini təkmilləşdirmək kimi mühüm vəzifələr irəli gəlir. «Mühüm tərbiyə, ideoloji və elmi-məlumat idarəsi kimi kitabxana hər oxucuya fonda olan bütün çap əsərləri və məlumat daşıyıcıları haqqında dürüst və operativ məlumat vermək imkanına malik olmalıdır. Kitabxanalar bu vəzifəni yalnız mütəşəkkil kataloqlar sistemi yaratmaq yolu ilə həyata keçirə bilərlər» [7, s.7]

Hər bir növ kataloqun təşkili biblioqrafik yazıların qruplaşdırılmasından ibarətdir. Kataloqlarda kitabxanada saxlanılan konkret nəşrlər əks etdirilir. Bütün dövrlərdə, biblioqrafik təsvirlər standartlaşdırmanın obyektini təşkil etmişdir. İlk kataloqların yaranması müxtəlif dövrlərin təsvir qaydalarına əsaslanmışdır. Hazırda isə biblioqrafik təsvirlər müəyyən standartlar üzrə tərtib edilir. Müasir dövrdə dünyanın müxtəlif ölkələrində, biblioqrafik təsvirə dair 3 standart tətbiq edilir: biblioqrafik təsvirin Beynəlxalq standartı (İSBD), kataloqlaşdırmanın İngilis-Amerika qaydaları (AASR 2) və maşınla oxunan kataloqların müxtəlif MARC formatları.

İSBD (Biblioqrafik təsvirin Beynəlxalq standartı) – daha universal və ondan bütün dünyada istifadə edilə bilər. AASR2 standartı (İngilis-Amerika qaydaları) ingilis dilli ölkələrdə tətbiq edilir.

Kitabxanaların kompüterlə təchiz edilməsi ilə əlaqədar olaraq biblioqrafik yazı informasiyanın maşınla oxunan daşıyıcılarda əks etdirilməsi zəruriliyini yaratmışdır. Kitabxana-informasiya texnologiyasının inkişafı ilə əlaqədar olaraq kitabxana informasiyasının əksər hissəsi MARC formatının köməyi ilə kodlaşdırılmışdır. MARC formatı informasiyanın maqnit lenti və diskdə, lazer disklərində, yəni maşınla oxunan daşıyıcılarda yazının əks etdirilməsi qaydalarından ibarətdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, hər bir formatın əsasını biblioqrafik təsvir qaydaları təşkil edir. UNIMARC formatının əsasını İSBD standartı (Biblioqrafik təsvirin Beynəlxalq standartı) təşkil edir. Bütün ölkələr UNIMARC formatından istifadə etmək məqsədilə öz kataloqlarından yazıları İSBD-nin təsvir qaydalarına uyğunlaşdırmağa səy göstərirlər.

İlk dəfə maşınla oxunan formatlar ABŞ-da meydana gəlmişdir. 1965-1966-cı illərdə ABŞ konqres kitabxanası maşınla oxunan formada kataloqlaşdırma təsvirlərini tərtib etmək məqsədilə MARC-1 formatını hazırlamışdır. Bundan sonra 1967-ci ildə Britaniyada, 1968-ci ildə İngiltərə-Amerika əməkdaşlığı nəticəsində MARC-2 formatı hazırlanmış və kommunikativ (vasitəçi) format kimi istifadə edilməsi nəzərdə tutul-

muşdur. [11, s.77] «MARC» sözü (Machine Readable Catalog) ingilis dilində «maşın oxuya bilən kataloq» deməkdir.

Müasir informasiya dünyasında təxminən 50-dən çox ölkədə milli formatlar hazırlanmışdır ki, onların da ümumiləşdirilmiş adı MARC adlandırılır. Hər bir ölkənin adının ixtisarla yazılışını əlavə etməklə formatın hansı ölkəyə məxsus olduğu bildirilir. Məsələn: USMARC (ABŞ), CANMARC (Kanada), RUSMARC (Rusiya), AzMARC (Azərbaycan) və s.

1980-1999-cu illərdən USMARC və UNIMARC formatları inkişaf edərək təkmilləşdirilmişdir. UNIMARC formatı beynəlxalq format kimi yaranaraq həm ölkə daxilində, həm də vasitəçi format kimi tətbiq edilir.

Hazırkı dövrdə Rusiyada və Azərbaycanda da bu sahədə ciddi işlər aparılır. Qeyd edildiyi kimi 1965-ci ildən başlayaraq Rusiyada kitabxana işinin mexanikləşdirilməsi və avtomatlaşdırılması sahəsində işlər aparılmış və RUSMARC formatı yaranmışdır.

Azərbaycanda professor A.Xələfovun rəhbərliyi ilə Bakı Dövlət Universitetində yaradılmış «Kitabxanaların kompüterləşdirilməsi» laboratoriyasında AZMARC formatının yaradılması sahəsində bir sıra işlər aparılmışdır.

Lakin qeyd etmək lazımdır ki, bu formatların tərtibi biblioqrafik təsvirə dair dövlət standartlarına əsaslanır ki, həmin standartların da Beynəlxalq Biblioqrafik Təsvir qaydalarına əsaslanması vacib şərtlərdən biridir.

1968-ci ildə İdarələrarası kataloqlaşdırma komissiyasının iki iclası keçirilmişdir. Burada kataloqlar üçün dövlət standartlarının layihələri təsdiq edilmişdir. Beləliklə, əsas biblioqrafik təsvir qaydaları bütün kitabxanalar üçün məcburi hesab edilirdi. 1970-ci il yanvarın 1-dən etibarən kitabxanalarda aşağıdakı dövlət standartları tətbiq edilməyə başlamışdı. QOST 7.1-69 «Biblioqrafik və informasiya nəşrləri üçün çap əsərlərinin təsviri»; QOST 7.2-69 «Kataloqlar üçün dövrü nəşrlərin təsviri»; QOST 7.3-69 «Kataloqlar üçün kitabların təsviri»; QOST 7.13-70 «Kataloqlar üçün xüsusi nəşr növlərinin və texniki sənədlərin təsviri» və s. [2, s.44]

İdarələrarası kataloqlaşdırma komissiyası 1979-cu ildən etibarən beynəlxalq təsvir qaydalarının hazırlanması ilə məşğul olur. Bu dövlət standartının qarşısında bütün kitabxanalar, idarələr, elmi idarə və texniki informasiya mərkəzləri, həmçinin də nəşriyyat üçün vahid təsvir qaydalarını özündə əks etdirmək vəzifəsini qoyurdu.

Bu baxımdan Rusiyanın və eləcə də respublikamızın kitabxanalarında on ilə yaxın bir müddətdə tətbiq edilən «Çap əsərlərinin biblioqra-

fik təsvir qaydaları») (7.1-76) Dövlət standartı xüsusi mərhələ təşkil etmişdir. Həmin standart aşağıdakı dövlət standartlarının əvəzinə işlənib hazırlanmışdır: 7.1-69 «Biblioqrafik və informasiya nəşrləri üçün çap əsərlərinin təsviri»; 7.2-69 «Kataloqlar üçün dövrü nəşrlərin təsviri»; 7.3-69 «Kataloqlar üçün xüsusi nəşr növlərinin və texniki sənədlərin təsvir qaydaları», həmin standart 1978-ci ilin yanvarından qüvvəyə minmişdir. Bu standart biblioqrafik təsvirin əsas vəziyyətini və tərtibi qaydalarını, ünsürlər toplusunu və onların yerləşdirilməsi ardıcılığını müəyyənləşdirmişdir.

7.1-76 dövlət standartında («Çap əsərlərinin biblioqrafik təsvir qaydaları») biblioqrafik təsvirin 7 sahəsi müəyyənləşdirilmişdir:

- 1.Sərlövə və məsul şəxslər haqqında məlumat sahəsi
- 2.Nəşr sahəsi
- 3.Buraxılış məlumatları sahəsi
- 4.Miqdar xarakteristikası sahəsi
- 5.Seriya sahəsi
- 6.Qeyd sahəsi
- 7.Kitabın beynəlxalq standart nömrəsi (ISBN), cildi, qiyməti və tiraj sahəsi [3, s. 12].

XX əsrin 70-ci illərindən biblioqrafik təsvirlərin standartlaşdırılması problemi ilə dünyanın ən görkəmli mütəxəssisləri məşğul olmuşlar. Mütəxəssislərin böyük bir qrupu beynəlxalq kitabxana cəmiyyətləri və idarələri kataloqlaşdırma bölməsinə (IFLA) cəlb olunmuşlar. Beynəlxalq kataloqlaşdırma işində Rusiya mütəxəssisləri də fəal iştirak etmişlər. IFLA tərəfindən hazırlanan sənədlər silsiləsində xüsusən biblioqrafik təsvirin quruluşu, biblioqrafik təsvirin mətni, biblioqrafik ünsürlər konkretləşdirilmiş və bu da bir sıra ölkələrdə milli təsvir qaydalarının yaradılması və yeniləşdirilməsi üçün bazaya çevrilmişdir [3, s.3].

Bu məqsədlə 1984-cü ildə Rusiyada yeni Dövlət standartı hazırlanıb çap edilmişdir. 1986-cı il yanvar ayının 1-dən kitabxanaların, elmi-texniki məlumat orqanlarının, kitab palatalarının, nəşriyyatların və biblioqrafik fəaliyyətlə məşğul olan digər müəssisələrin işində, «Sənədlərin biblioqrafik təsvir qaydaları: Ümumi tələblər və tərtibi qaydaları» (7.1-84) dövlət standartı tətbiq edilməyə başlamışdır. Bu standart 1978-ci ildən qüvvədə olan «Çap əsərlərinin biblioqrafik təsviri» (7.1-76) dövlət standartının əvəzinə işlənib hazırlanmışdır.

QOST 7.1-84 özündə prinsipial dəyişiklikləri əks etdirməyə də, QOST 7.1-76 dövlət standartı ilə müqayisədə aydın olur ki, hər iki standart arasında əhəmiyyətli fərqlər vardır. Qeyd etmək lazımdır ki, 7.1-84 dövlət standartında təsvirlərin funksiyası dəqiqləşdirilmiş, onun əsas

növləri və quruluşu müəyyən edilmişdir. Standartda ilk dəfə olaraq bibliografik təsvirlər obyektinə görə 3 qrupa bölünmüşdür:

1. Monoqrafik təsvirlər – burada bir kitabın, bir cildin təsviri nəzərdə tutulur.

2. Toplu təsvirlər – buraya çoxcildli və seriyalı nəşrlərin təsviri daxildir.

3. Analitik təsvirlər – yəni kitabın və seriyalı nəşrlərin tərkibini xarakterizə edən təsvirlər.

7.1-84 dövlət standartında terminlərdə də müəyyən dəyişikliklər edilmişdir. Belə ki, əvvəllər çap əsərləri termini sənəd termini ilə əvəz edilmişdir. Digər terminologiyada da dəyişiklər edilmişdir. Bundan əlavə fərqlər kollektiv müəllifli kitabların təsvirində, analitik təsvirlərdə, əlavə təsvirlərin tətbiqində, təsvirin sahə və ünsürlərində də özünü aydın büruzə verir.

Standartda sahə və ünsürlərin əvvəlində verilən şərti işarələrin tətbiqinə daha xüsusi diqqət yetirilmişdir. 7.1-84 dövlət standartında bibliografik təsvirin 7 sahəsi müəyyən edilmişdir (12-):

1. Sərlövə və məsul şəxslər haqqında məlumat sahəsi.

2. Nəşr sahəsi.

3. Buraxılış məlumatları sahəsi.

4. Miqdar xarakteristikası sahəsi.

5. Seriya sahəsi.

6. Qeyd sahəsi.

7. Kitabın Beynəlxalq standart nömrəsi (ISBN), qiyməti və tirajı sahəsi.

Ə D Ə V İ Y Y A T

1. Бахтурина, Т.А. Новый стандарт по библиографическому описанию [Текст]: внедрению ГОСТа 7.1-2003 / Т.А.Бахтурина // Библиография.-2004.-№ 1.-С.23-36.

2. Библиотечные каталоги [Текст]: Учебник./Под ред.Г.И.Чинковой.- Изд. 2-ое.-М.: Книга, 1977.-310 с.

3. Həsənov, M. Çap əsərlərinin bibliografik təsvir qaydaları [Mətn] /M.Həsənov, A.Abbasova, A.Əliyev.- B.: BDU nəşr-tı, 1984.-98 s.

4. Xələfov, A. Kitabxanaşünaslığa giriş [Mətn]: Dərslik: (3 hissədə): H.1-2. Kitabxanaşünaslığın nəzəriyyəsi. Kitabxana işi haqqında təlim.- B.: BDU nəşr., 2001.- 398 s.

5. Xələfov, A. Müasir kitabxanaların sosial funksiyaları / A.Xələfov // Kitabxanaşünaslıq və bibliografiya.- 1999.- №2.-S.16-22.

6. Kitabxana işi haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu //Azərbaycan.- 1999.- 14 mart.

7. Kitabxanaşünaslıq: (Kitabxana kataloqları): Dərs vəsaiti /A.A.Xələfovun red. ilə.-B.: BDU nəşr-tı, 1996.- 210 s.

8. ГОСТ 7.1-2000. Библиографическая запись. Заголовок [Текст]: Общие требования и правила составления.- Минск, 2000.-с.- (Система стандартов по информации, библиотечному и издательскому делу).

9. ГОСТ 7.1-2003 Библиографическая запись. Библиографическое описание [Текст] Общие требования и правила составления: Изд.офиц.-М.:Изд-во стандартов, 2004.- 48 с.- (Межгосударственный стандарт).

10. Леликова, Н.К. Каталогизационная политика и библиографическая практика на современном этапе [Текст] /Н.К.Леликова //Библиография.-2003.- №1.-С.22-29.

11. Mustafayeva S. MARC formatının yaranması və tətbiqi [Mətn] / S.Mustafayeva //Kitabxanaşünaslıq və bibliografiya.-2004.- №1.-S.75-80.

12. Sənədlərin bibliografik təsvir qaydaları haqqında [Mətn]: 7.1-84 dövlət standartı əsasında: Metodik göstəriş / Tərt.ed. M.Həsənov, A.Abbasova.-B.,1988.- 89 s.

Санубар Мустафаева

ПРИМЕНЕНИЕ СОВРЕМЕННЫХ ПРАВИЛ ОПИСАНИЯ В БИБЛИОГРАФИЧЕСКОМ ОПИСАНИИ ДОКУМЕНТА

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена проблеме составления современного библиографического описания. Автор изучает тему в двух направлениях:

1) Стандартизация библиографического описания; 2) Создание новых стандартов по библиографическому описанию.